

แนวคิดเรื่องความว่างในคัมภีร์ลลิตวิสตระ

The Concept of Emptiness in Lalitavistara Scripture

อาจารย์ธีร์ พุ่มทับทิม

อาจารย์ประจำภาควิชาบาลีและสันสกฤต

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

คัมภีร์ลลิตวิสตระ เป็นคัมภีร์ที่วาดด้วยเรื่องพุทธประวัติเชิงปาฏิหาริย์ เป็นผลงานเขียนของนิกายสรวาสติวาท ซึ่งเป็นนิกายที่ถือว่า “ทุกสิ่งมีอยู่จริง” โดยความหมายก็คือ ชั้น ๕ หรือธรรมทั้งปวงทั้งในอดีตอนาคต และปัจจุบัน มีอยู่จริง เพราะความเป็นไปสืบต่อเป็นปัจจัยแก่กันและกัน แต่ความเชื่อดังกล่าว ไม่น่าจะเป็นความจริงทั้งหมด เพราะจากการศึกษาเนื้อหาสาระในคัมภีร์ลลิตวิสตระ ทำให้พบว่ามีแนวคิดเรื่องความว่าง สันสกฤตใช้คำว่า “ศูนยตา” ตรงกับบาลีว่า “สุญญตา” มีความหมายว่า “ความว่าง” โดยสรุปได้ ๗ นัย คือ

๑. ว่างจากความเป็นสัตว์ บุคคล
๒. ว่างจากกิเลส หรือว่างจากสังขาร
๓. ว่างเพราะพิจารณาว่าสรรพสิ่งเป็นอนัตตา
๔. ว่างโดยทำใจกำหนดให้ความว่างนั้นเป็นอารมณ์ของจิตในการเจริญสมาบัติ
๕. ว่างเพราะสรรพสิ่งเป็นสิ่งที่ทำนายไม่ได้
๖. ว่างเพราะสรรพสิ่งไม่มีลักษณะที่เป็นของเฉพาะตัวหรือทั่วไป
๗. ว่างเพราะทุกสิ่งไม่มีอยู่จริง

คำสำคัญ : คัมภีร์ลลิตวิสตระ, ความว่าง

ABSTRACT

Lalitavistara is a scriptural story about Buddhist miracles. This is the writings of the Sarvastivada. Which is a denomination "Everything is real", meaning that it is the Five Groups of Existence or the whole of the past, the future and the present exist, because the succession is a factor for each other. But such beliefs. Not likely to be all true. Because of the content in the Lalitavistara. Thus found that there is a concept of empty. Sanskrit uses the word "Sunyata" to match Pali "Suyyata" meaning that "Emptiness".

1. Emptiness from the individual animals.
2. Emptiness from defilements or existence.
3. Emptiness because of the anarchy. I'm free from the ego.
4. Emptiness by the mind to determine that the emptiness is the emotional of the spiritual development.

5. Emptiness because things are unpredictable
6. Emptiness because everything are not specific or general.
7. Emptiness because everything does not exist.

Keywords: Lalitavistara, Emptiness

บทนำ

คัมภีร์ลลิตวิสตระ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยเรื่องพุทธประวัติ มีลักษณะการประพันธ์ขยายเนื้อความประวัติของพระพุทธเจ้าอย่างพิสดาร โดยเน้นเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ แสดงให้พระพุทธเจ้ามีสภาวะเหนือธรรมชาติ พุทธประวัติลักษณะนี้นิยมเรียกกันว่า ธรรมประวัติ^๑ มีการแสดงภาพพจน์ว่า พระพุทธองค์ถูกแวดล้อมด้วยภิกษุ ๑๒,๐๐๐ รูป พระโพธิสัตว์ไม่น้อยกว่า ๓๒,๐๐๐ องค์ ปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า

“ทำนองเดียวกัน พระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยภิกษุระดับหัวหน้าจำนวน ๑๒,๐๐๐ รูป และพระโพธิสัตว์จำนวน ๓๒,๐๐๐ รูป ผูกพันกันอย่างยิ่งโดยการเกิดคราวเดียวกันทั้งหมด เป็นผู้เกิดมาเพื่อบำเพ็ญบารมีแห่งพระโพธิสัตว์ทั้งปวง เป็นผู้สุขสำราญด้วยอภิญาตแห่งพระโพธิสัตว์ทั้งปวง เป็นผู้มีความแตกฉานในมนต์ธารณีแห่งพระโพธิสัตว์ทั้งปวง เป็นผู้ได้รับมนต์ธารณีแห่งพระโพธิสัตว์ทั้งปวง เป็นผู้บริบูรณ์อย่างดีด้วยปณิธานแห่งพระโพธิสัตว์ทั้งปวง เป็นผู้ดำเนินสู่หนทางที่ถูกต้องแห่งพระโพธิสัตว์ทั้งปวง เป็นผู้บรรลุความเชี่ยวชาญในสมาธิแห่งพระโพธิสัตว์ทั้งปวง เป็นผู้ได้รับอำนาจแห่งพระโพธิสัตว์ทั้งปวง เป็นผู้หว่านโปรยขันติธรรมแห่งพระโพธิสัตว์ทั้งปวง เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยภูมิธรรมแห่งพระโพธิสัตว์ทั้งปวง”^๒

(เอวंप्रमुखात्तरुवात्ศक्तिरिषुसहस्रैः सारुं त्वात्स्त्रिता ज पोथिस्तद्वसहस्रैः सवरेकชาติप्रतिपत्तये स्रव पोथिस्तद्वपारमितानरुचाते स्रव पोथिस्तद्वาभिषुत्वाविरितीते स्रव पोथिस्तद्वारणीप्रतिगानप्रतिपत्तये स्रव पोथिस्तद्वारणीप्रतिपत्तये स्रव पोथिस्तद्वपณิधानसुप्रिपुणे स्रव पोथिस्तद्वप्रतिสม्यक्तिकते स्रव पोथिस्तद्वสมาธิवाचित्वापरापते स्रव पोथिस्तद्वचित्वाप्रतिपत्तये स्रव पोथिस्तद्वखानद्योगिरणे स्रव पोथिस्तद्वภูมิप्रिपुणे ๑)“

ในคัมภีร์ลลิตวิสตระกล่าวถึงจุดกำเนิดของคัมภีร์ว่า เทวดาทูลเชิญให้พระพุทธเจ้าแสดงคัมภีร์ลลิตวิสตระ ก็เพื่อให้สัตว์โลกบรรลุความหลุดพ้นและประสบสิ่งที่เป็นมงคลต่าง ๆ เนื้อเรื่องในคัมภีร์นี้แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เริ่มตั้งแต่อยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต จนกระทั่งตรัสรู้แล้วแสดงปฐมเทศนา

โดยทั่วไปจะเชื่อกันว่า เนื้อสาระในคัมภีร์ลลิตวิสตระเป็นผลงานของนิกายสรวาสตีวาท ซึ่งเป็นนิกายที่ถือว่า “ชั้น ๕ หรือธรรมทั้งปวงทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน มีอยู่จริง เพราะความเป็นไปสืบต่อเป็น

^๑ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๓๗๙.

^๒ ธรรมกิตติวงศ์, พระ. พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห. (พิมพ์ครั้งที่ ๒) (กรุงเทพมหานคร ; สำนักพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๔๗๘.

^๓ P.L.VAIDYA Edited, *Llit-vistra* (The Mithila Institute of Post-Graduate studies and research in Sanskrit learning Darbhanga, 1958), p. 1.

ปัจจัยแก่กันและกัน”^๔ แม้จะเป็นนิยายที่สังกัดเดียวกับนิยายเถรวาท แต่ก็ไม่เหมือนกับเถรวาทที่นับถือกันอยู่ในประเทศไทย พม่า ลาว กัมพูชา และศรีลังกา

แต่ความเชื่อว่านิยายสรวาสติวาทถือว่าทุกสิ่งมีอยู่จริงนั้น ดูจะไม่เป็นความจริงเสียทั้งหมด ถ้าได้ศึกษาเนื้อหาสาระในคัมภีร์ลิตวิสตรระอย่างถ่องแท้แล้ว จะพบว่ามื่อคำสอนที่ว่าด้วยเรื่อง “ความว่าง” ในภาษาสันสกฤตใช้คำว่า “ศุนยตา” ตรงกับบาลีว่า “สุญญตา” มีความหมายว่า “ความเป็นสภาพสูญ” คำว่า “สูญ” มีความหมายตรงกับภาษาไทยว่า “ความว่าง” ซึ่งนัยของคำว่า “ความว่าง” นี้ มีความหมายที่ลึกซึ้งและกินความหมายที่ค่อนข้างกว้างมาก ปรากฏมีอยู่ในการตีความในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทั้งนิยายเถรวาทและนิยายมหายาน ในนิยายเถรวาทตีความคำว่า “สุญญตา” หรือ “ความว่าง” ตามที่ปรากฏในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์^๕ จัดแบ่งเรื่องสุญญตาหรือความว่างออกเป็น ๔ นัย โดยสรุปคือ

๑. ว่างจากความเป็นสัตว์ บุคคล เป็นเพียงธรรมหรือกระบวนการล้วน ๆ
๒. ว่างจากกิเลส หรือว่างจากสังขาร หมายถึง นิพพาน
๓. ว่างเพราะพิจารณาความเป็นอนัตตา จัดเป็นโลกุตตรมรรค
๔. ว่างโดยทำใจกำหนดให้ความว่างนั้นเป็นอารมณ์ของจิตในการเจริญสมาบัติ

ในฝ่ายนิยายมหายานตีความคำว่า “ศุนยตา” หรือ “ความว่าง” ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ลังกาวตารสูตร^๖ โดยสรุปจัดแบ่งเรื่องศุนยตาหรือความว่างออกเป็น ๗ นัย โดยสรุป คือ

๑. ว่างเพราะสรรพสิ่งไม่มีทั้งลักษณะแห่งปัจเจกภาวะและสามัญภาวะ
๒. ว่างเพราะสรรพสิ่งปราศจากสภาวะ
๓. ว่างเพราะขั้นทั้งหลายคือนิพพาน ไม่มีการปรับเปลี่ยนขั้นหรือการกระทำสิ่งใด ๆ ต่อขั้น
๔. ว่างเพราะขั้นทั้งหลายว่างจากอตตา
๕. ว่างเพราะสรรพสิ่งเป็นสิ่งที่ทำนายไม่ได้
๖. ว่างเพราะรู้แจ้งด้วยอริยญาณ คือรู้แจ้งภายในโดยอาศัยอริยญาณ
๗. ว่างเพราะสิ่งนี้และสิ่งนี้ไม่มีอยู่ในที่ไหน ๆ ว่างโดยประการทั้งปวง

การกล่าวถึงเรื่องความว่างที่ปรากฏทั้งในนิยายเถรวาทและนิยายมหายานถือเป็นนัยที่สำคัญ เพราะทำให้มีการอธิบายหลักธรรมเรื่อง “ศุนยตา” หรือ “สุญญตา” มีความเชื่อมโยงกันถึงหลักธรรมดั้งเดิมตามที่

^๔ พระมหาสมชัย กุศลจิตโต, พระพุทธศาสนา : นิยายสรวาสติวาท (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๗.

^๕ พรหมคุณากรณี (ป.อ. ปยุตโต), พระ, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (พิมพ์ครั้งที่ ๑๓) (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๔๕๕-๔๕๖.

^๖ พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา) แปลเรียบเรียง, คัมภีร์มหายาน ลังกาวตารสูตร (พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๓๑.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ และเป็นหลักฐานที่สามารถใช้อ้างอิงได้อย่างถูกต้องในแวดวงของผู้ปฏิบัติธรรม ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาสืบไป

ประวัติการแต่งคัมภีร์ลลิตวิสตระ

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับคัมภีร์ลลิตวิสตระ รู้แต่เพียงว่าคัมภีร์นี้แต่งขึ้นหลังจากมีพระพุทธรูปแล้ว ปรากฏหลักฐานในบทที่ ๒๖ ชื่อ ธรรมจักรปรवरุตนปริวรรต (เรื่องการแสดงธรรมจักร) มีการพรรณนาอานิสงส์ ถึงการทำบุญต่อพระพุทธรูปว่า

“...(ผู้ที่หมั่นธรรมจักร เรียกว่า ผู้มีขนขุมละเส้น เพราะไม่ประทุษร้ายสัตว์ทั้งปวง หมั่นเจริญเมตตา สอนสัตว์อื่นให้ยึดมั่นในความอดทนและความเสียมเสียมตน ไม่จองเวร ไม่พยาบาท ประกายกย่องคุณ ความดี โปรยดอกไม้ทองที่ผ่องใสบริสุทธิ์เหมือนทองและผงทอง มอบให้แผ่นผ้ามีสีเหมือนทอง ประดับด้วย งามปดากและธงชัย และให้ภาชนะทองผ้าทอง แก่เจตีย์ของตถาคตและรูปเหมือนตถาคต ตลอดกาล”

(ที่รชมราตรี สรวสตตวาปริตชาตไมตรีภาวนาโยคกษานติเสารตเยปรสตตวสมาทาปนาไวรวยาปาทคุณวรมลัปร กาศนตยา ตถาคตเจตยตถาคตปรติมานา สุวณจนสุวณปุชสุวณจุนาภิกรณทวารวณปฏฐปตาทาธาชาลการสุวณ ภาชนสุวณสตรานุปธานตวาเทโกกนิจิตโรมกุป อิตยจยเต ฯ)^๗

เนื้อความดังกล่าวนี้แสดงว่า ก่อนการเขียนคัมภีร์ลลิตวิสตระนี้ได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นแล้ว ส่วน พระพุทธรูปนั้นมีการสร้างขึ้นครั้งแรกในโลกเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๕ – ๖^๘ แต่ยังไม่แน่ชัดว่า พระพุทธรูปสร้างขึ้นจริง ๆ เมื่อไหร่ เพราะข้อมูลบางแห่งก็ว่า มีการสร้างพระพุทธรูปยุคแรกที่เมืองมิถุราและที่ รัฐคันธาระ เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๗ หรือ ๘^๙ จึงขอสันนิษฐานไว้ในที่นี้ก่อนว่า คัมภีร์ลลิตวิสตระนั้นน่าจะเขียนขึ้นเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๕ – ๖ หรืออย่างน้อยก็ไม่น่าจะเกินพุทธศตวรรษที่ ๗ เพราะต่อมาประมาณ พ.ศ. ๖๕๐ – ๗๕๐ อัสวโฆษได้เขียนเรื่อง พุทธจริต^{๑๐} ก็ได้ดำเนินตามเค้าเรื่องในคัมภีร์ลลิตวิสตระนั้น โดยนำเนื้อเรื่องมาเขียนเป็นบทร้อยกรองทั้งหมด

^๗ P.L.VAIDYA Edited, *Llit-vistra* , p. 310.

^๘ แสง มนวิฑูร ผู้แปล. *คัมภีร์ลลิตวิสตระ* (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๑๒), หน้า ๑๗.

^๙ จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. ปีที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาในประเทศต่าง ๆ. นิตยสารไทย-ภารต ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๒๗ (มิถุนายน ๒๕๓๓), หน้า ๔๑.

^{๑๐} จำนำงค์ ทองประเสริฐ ผู้แปล. *บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย ภาค ๑*. (กรุงเทพมหานคร ; ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๒), หน้า ๗๑.

จุดมุ่งหมายการเขียนคัมภีร์ลลิตวิสตร

การเขียนคัมภีร์คัมภีร์ลลิตวิสตร เพื่อมุ่งให้เกิดความเลื่อมใส เน้นในทางปาฏิหาริย์ แต่ก็แฝงไว้ด้วยการเผยแผ่หลักธรรมอยู่เป็นจำนวนมาก บางบทก็เป็นการแสดงหลักธรรมทั้งหมด เช่น บทที่ ๔ ธรรมาโลกมุขปริวรรต^{๑๑} ว่าด้วยหัวข้อแสงสว่างแห่งธรรม

ลักษณะการเขียนคัมภีร์ลลิตวิสตร

คัมภีร์ลลิตวิสตรมีการใช้รูปศัพท์บางศัพท์เป็นสันสกฤต บางศัพท์เป็นบาลี แต่บางศัพท์ไม่ใช่ทั้งสันสกฤตและบาลี แต่มีรูปศัพท์คล้าย ๆ สันสกฤตหรือบาลี ศัพท์เช่นนี้มีอยู่น้อย^{๑๒}

ลักษณะศัพท์เช่นนี้มีใช้เฉพาะในคัมภีร์ลลิตวิสตรเท่านั้น เช่น ทานุ ทตต์ ควรจะเป็น ทานุ ทตต์ (ให้ทาน) คชวรุ ควรจะเป็น คชวร (ช้างประเสริฐ) เป็นต้น ลักษณะการประพันธ์เช่นนี้คงจะมีความพิเศษทำนองเดียวกับคัมภีร์ปุราณะของพราหมณ์^{๑๓} การใช้ภาษาลักษณะเช่นนี้ ไม่ใช่ว่าผู้แต่งไม่มีความรู้เรื่องกฎเกณฑ์ของภาษา แต่อาจมีความเป็นไปได้ว่าเป็นภาษาที่นิยมกันในท้องถิ่นหนึ่งในสมัยหนึ่ง^{๑๔} เพราะสังเกตได้จากลักษณะการใช้ภาษามีลีลาทางภาษาเดียวกันตลอดทั้งเรื่อง แต่มีผู้ให้ข้อสังเกตว่า น่าจะไม่ใช่แต่งหรือรวบรวมเพียงคนเดียว^{๑๕} ถึงกระนั้น ก็ยังไม่อาจสรุปได้ว่าความจริงเป็นเช่นใด

ลักษณะภาษาในคัมภีร์ลลิตวิสตรเป็นการผสมผสานกัน โดยมีการศึกษาเชิงวิเคราะห์เห็นว่า ภาษาในคัมภีร์นี้ เป็นภาษาสันสกฤตผสมภาษาปรากฤต^{๑๖} มีชื่อเรียกว่า สันสกฤตพันทางของพุทธศาสนา (Buddhist Hybrid Sanskrit) สันสกฤตของพุทธศาสนา (Buddhist Sanskrit) สันสกฤตผสม (Mixed Sanskrit)^{๑๗} และสันสกฤตพันทาง (Hybrid Sanskrit) ยังไม่เป็นที่สรุปว่าจะเรียกลักษณะภาษาในคัมภีร์ลลิตวิสตรนี้เป็นชื่อใด จึงมีการเรียกชื่อปนกันไป

^{๑๑} P.L.VAIDYA Edited, Llit-vistra , p. 22.

^{๑๒} พระพินิจวรรณการ (แสง ศาลิตุล) ผู้แปล. ลลิตวิสตร : ปฐมสมโพธิฝ่ายมหายาน. (ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์, โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๓๖ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาจำแสนยบดีศรีบริบาล (ชิต สุนทรวร), หน้า ๑.

^{๑๓} C. Kunban Raja. Survey of Sanskrit Literature. (Bombay : Bharatina Vidna Bhavan, 1962), p.76.

^{๑๔} พระพินิจวรรณการ (แสง ศาลิตุล) ผู้แปล. ลลิตวิสตร : ปฐมสมโพธิฝ่ายมหายาน, หน้า ๓.

^{๑๕} Maurice Winternitz. History of Indian Literature, p.243.

^{๑๖} ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์. การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาษาสันสกฤตในคัมภีร์ลลิตวิสตร อธิบายที่ ๑-๔. (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๖), หน้า ๓๗.

^{๑๗} พระมหาปฐมพงษ์ งามล้วน. ประวัติภาษาบาลี ความเป็นมาและที่สัมพันธ์กับภาษาปรากฤตและสันสกฤต. (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๖.

ประวัติการแปลและแก้ไขคัมภีร์ลลิตวิสตร

เนื้อเรื่องในคัมภีร์ลลิตวิสตรได้รับการแปลออกเป็นภาษาต่าง ๆ หลายภาษา ทั้งในยุโรปและเอเชีย มีการตีพิมพ์เป็นรูปเล่ม และมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงรูปศัพท์รวมทั้งข้อความบางแห่งของเนื้อเรื่องด้วย อาจเป็นเพราะความไม่รู้ในเรื่องภาษาที่ใช้ในคัมภีร์ลลิตวิสตร หรือเป็นเพราะเพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจของตัวเอง

คัมภีร์ลลิตวิสตรได้มีการแปลหลายภาษา เช่น ภาษาทิเบต ภาษาจีน ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส และภาษาไทย จากการสืบค้นพอที่จะประมวลการพิมพ์และแก้ไขคัมภีร์ลลิตวิสตรเป็นภาษาต่าง ๆ เช่น ในประเทศจีน แปลคัมภีร์ลลิตวิสตรจากภาษาต้นฉบับเป็นภาษาจีน ๓ ส่วน คือ ประมาณ พ.ศ.๕๔๓ – ๖๔๓ ไม่ปรากฏนามผู้แปล^{๑๘}

เป็นฉบับที่เก่าที่สุด แต่ปัจจุบันต้นฉบับได้สูญหายไปแล้ว พ.ศ.๘๕๓ ธรรมรักษ์ (Dhamaraksa) แปลได้เพียง ๘ อ้ายยเท่านั้น^{๑๙} และ พ.ศ. ๑๑๖๓ เทวกร (Devakara) แห่งราชวงศ์ถัง แปลเมื่อ พ.ศ. ๑๑๖๓ – ๑๔๔๗ ถือกันว่าเป็นฉบับที่แปลได้ถูกต้องที่สุดของจีน

ในประเทศทิเบตแปลคัมภีร์ลลิตวิสตรเป็นภาษาทิเบต ประมาณปี พ.ศ.๑๔๔๓ โดยท่านชินมิตร (Jinamitra) ท่านทานศีล (Dansila) ท่านมนีวรมะ (Munivarma) และท่านเย-เสส-สเท (Ye-Ses-Sde)^{๒๐} ปัจจุบันต้นฉบับภาษาทิเบตฉบับสมบูรณ์อยู่ที่เมืองเซนไต ประเทศญี่ปุ่น^{๒๑} โดยมีการอ้างอิงกันบ่อยมาก

ในประเทศอังกฤษ วูดวิลล์ รอกฮิลล์ (Woodville Reckhill) ได้ใช้ต้นฉบับภาษาทิเบต แปลออกเป็นภาษาอังกฤษ^{๒๒} และมีการพิมพ์แพร่หลายกันทุกวันนี้

ในประเทศฝรั่งเศส ฟูกอซ์ (Foucaux) ได้แปลคัมภีร์พุทธประวัติฉบับภาษาทิเบตเป็นภาษาฝรั่งเศส ใช้ชื่อว่า LE LALITAVISTARA^{๒๓} พิมพ์ที่กรุงปารีสครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.๒๓๙๐ – ๒๓๙๑ เป็นสำนวนหนึ่งที่นักวิชาการทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงเสมอ

ในประเทศเยอรมัน เอส. เลฟมันน์ (S. Lefmann) เป็นชาวเยอรมันมีความสนใจในพุทธศาสนา และได้พิมพ์คัมภีร์ลลิตวิสตรนี้แบ่งออกเป็น ๒ ภาค ภาคแรกพิมพ์ใน พ.ศ.๒๔๔๕ ภาคที่สองพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ พิมพ์ที่เมืองฮาล (Halle) ประเทศเยอรมัน และในประเทศอินเดีย พี.แอล. ไวทยะ (P.L. Vaidya) ได้จัดพิมพ์คัมภีร์ลลิตวิสตรขึ้นในปี พ.ศ.๒๕๐๑ ฉบับที่จัดพิมพ์นี้ใช้ต้นฉบับของเลฟมันน์ (Lefmann) เป็น

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^{๑๙} P.L.VAIDYA Edited, Llit-vistra , xi.

^{๒๐} แสง มนวิฑูร ผู้แปล. คัมภีร์ลลิตวิสตร, หน้า ๑๘.

^{๒๑} P.L.VAIDYA Edited, Llit-vistra , xi.

^{๒๒} Ibid.

^{๒๓} P.E. De Foucaux Trans. LE LALITAVISTARA. (Paris : Les Deux Oceans, 1988).

หลัก ในการพิมพ์ครั้งนี้ได้ทำข้อแตกต่างในด้านการใช้คำระหว่างฉบับของตนกับฉบับอื่น ๆ ไว้ด้วย^{๒๔} เป็นฉบับที่ได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายมากฉบับหนึ่ง

ในประเทศไทย มีผู้แปลคัมภีร์ลลิตวิสตระมาแล้ว ๓ ท่าน คือ

๑. พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) ใช้ต้นฉบับของเลฟมันน์ (Lefmann) แปลออกมาเป็นภาษาไทยได้เพียง ๒ อธิบาย คือ อธิบายที่ ๑ และอธิบายที่ ๒ พิมพ์ถวายในงานพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๓^{๒๕}

๒. พระพินิจวรรณการ (แสง ศาลิตุล) ใช้ต้นฉบับของเลฟมันน์ (Lefmann) เช่นกัน แต่แปลได้มากขึ้นกว่าพระยาปริยัติธรรมธาดา คือแปลได้ ๗ อธิบาย ตั้งแต่อธิบายที่ ๑ ถึงอธิบายที่ ๗ และพิมพ์แจกนานพระราชนัดดาเพลิงศพพระยาจำแสนยบดีศรีบริบาล (ชิต สุนทรวร) เมื่อ พ.ศ.๒๔๗๖

๓. แสง มนวิthur ผู้แปลคัมภีร์ลลิตวิสตระเป็นภาษาไทยตั้งแต่อธิบายที่ ๑ จนถึงอธิบายที่ ๒๗ จนจบ โดยเริ่มแปลตั้งแต่วันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๐๙ แปลจบบริบูรณ์เมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๑๐^{๒๖} ใช้เวลาในการแปล ๙ เดือน ๑๖ วัน โดยประมาณ ใช้ต้นฉบับภาษาสันสกฤตพันทางของพุทธศาสนา ฉบับที่ พี.แอล. ไวทยะ (P.L. Vaidya) ตรวจสอบชำระและพิมพ์เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๑ ส่วนมูลเหตุที่ทำให้ แสง มนวิthur แปลคัมภีร์เล่มนี้เป็นภาษานั้น สืบเนื่องมาจากนายธนิธ อยุธยา ได้ไปอินเดียและซื้อคัมภีร์ลลิตวิสตระต้นฉบับ มาให้แสง มนวิthur แปลจนจบเป็นหนังสือขนาดพับ ๘ จำนวน ๙๘๑ หน้า^{๒๗}

เจ้าของคัมภีร์ลลิตวิสตระ

ไม่สามารถสืบค้นได้ว่า ใครเป็นเจ้าของคัมภีร์ลลิตวิสตระนี้ แต่จากการสืบค้นข้อมูลหลายแห่ง ทำให้มีทางสันนิษฐานได้ว่า คัมภีร์ลลิตวิสตระนี้มีคำสอนที่เป็นของเถรวาทดั้งเดิม มีการอธิบายแนวคิดที่แตกต่างกันบ้าง ไม่อาจสืบค้นถึงผู้เขียนได้ แต่สันนิษฐานว่าต้องเป็นปราชญ์ในพระพุทธศาสนายุคต้น ๆ อาจเป็นไปได้ว่าเป็นผลงานเขียนและเรียบเรียงโดยคณะบุคคล ไม่ใช่เป็นการเขียนโดยบุคคลเดียว^{๒๘} และผู้เขียนได้แสดงความรู้อันลึกซึ้งและความรักดีอันสูงส่ง ที่มีต่อองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๒๙} แต่ พี.แอล. ไวทยะ (P.L.

^{๒๔} Maurice Winterniz. History of Indian Literature Vd.II, p.244.

^{๒๕} ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาษาศาสตร์ในคัมภีร์ลลิตวิสตระ อธิบายที่ ๑-๔”, หน้า ๒๗.

^{๒๖} แสง มนวิthur. คัมภีร์ลลิตวิสตระ, หน้า ๑๘.

^{๒๗} ธนิธ อยุธยา. ความเป็นบัณฑิตของศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิthur เปรียญ และพระภิกษุสงฆ์สมัยสุโขทัย สวดเจ็ดตำนานหรือไม่. (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด คิวพร, ๒๕๑๗) พิมพ์ในงานพระราชนัดดาเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิthur เปรียญ ๒๐ เมษายน ๒๕๑๗), หน้า ๕๖ – ๕๘.

^{๒๘} Maurice Winterniz. History of Indian, pp.242-243.

^{๒๙} ธรรมรักขิต (เอื้อน เล่งเจริญ). พระพุทธศาสนา : ศาสนาแห่งปัญญา. (กรุงเทพมหานคร : รวมสาส์น, ๒๕๓๗), หน้า ๒๓๒.

Vaidya) บ่งชี้ชัดลงไปว่า คัมภีร์ลลิตวิสตระเป็นคัมภีร์ที่สำคัญมากที่สุดเล่มหนึ่งของฝ่ายมหายาน แต่ก็ทิ้งท้ายไว้ว่าอาจจะเป็นผลงานของนิกายสรวาสตีวาท ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของนิกายเถรวาทดั้งเดิม^{๓๐} ถือเป็นข้อสันนิษฐานที่น่าเชื่อถือมากที่สุด

จากข้อสันนิษฐานดังกล่าว สรุปได้ว่า คัมภีร์ลลิตวิสตระเป็นผลงานนิกายสรวาสตีวาท โดยปรับปรุงแนวการอธิบายแตกต่างจากนิกายเถรวาทเดิม ต่อมาฝ่ายมหายานก็ยอมรับว่าคัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์ที่สำคัญเล่มหนึ่ง ถึงกระนั้นก็มีการผสมผสานแนวคำสอนของนิกายเถรวาทดั้งเดิม มีเนื้อเรื่องหลายตอนเหมือนสุดตันตปิฎก^{๓๑} ซึ่งจะปฏิเสธว่า นิกายสรวาสตีวาทไม่ใช่ฝ่ายนิกายเถรวาทก็คงไม่ใช่ความคิดที่ถูกต้องนัก

แนวคิดเรื่องความว่างในคัมภีร์ลลิตวิสตระ

คำว่า “ความว่าง” ที่นี้ ใช้ในการอธิบายสภาวะธรรมที่สูญเปล่าจากการเข้าไปยึดเป็นเจ้าของ ศัพท์ที่ใช้ในภาษาสันสกฤตก็คือ ZUNYA (ศูนยะ) หรือ ZUNYTA (ศูนยตา) ในคัมภีร์ลลิตวิสตระได้แสดงศูนยตาไว้ ๗ นัย^{๓๒} คือ

๑. ศูนยตาแห่งบุคลิกลักษณะ หมายถึง สรรพสิ่งไม่มีทั้งลักษณะแห่งปัจเจกภาวะและสามัญภาวะ
๒. ศูนยตาแห่งสภาวะ หมายถึง สรรพสิ่งปราศจากสภาวะ มีลักษณะเป็นสภาวะศูนยตา
๓. ศูนยตาแห่งกรรม(อปรจิต) หมายถึง ชั้นทั้งหลายคือนิพพาน ไม่มีกรรม (การกระทำ) ในชั้นทั้งหลายนับแต่เริ่มแรก กล่าวคือไม่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงชั้นหรือกระทำการใด ๆ ต่อชั้น
๔. ศูนยตาแห่งกรรม(ปรจิต) หมายถึง ชั้นทั้งหลายว่างจากอตฺตาและคุณสมบัติ และดำเนินไปได้เมื่อมีการเชื่อมกันระหว่างเหตุกับกรรม
๕. ศูนยตาแห่งสรรพสิ่งในความหมายที่ว่า เป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ หมายถึง ธรรมชาติเป็นจินตนาการที่ผิด ไม่สามารถแสดงออกมาได้
๖. ศูนยตาในความหมายสูงสุด คืออันติมสัจจะ รู้แจ้งได้เฉพาะด้วยอริยญาณ นั่นคือในการบรรลุความรู้แจ้งภายในโดยอาศัยอริยญาณ ย่อมไม่มีร่องรอยแห่งวาสนาที่เกิดจากแนวคิดผิดพลาดทั้งหลาย
๗. ศูนยตาแห่งสิ่งนี้และสิ่งนี้ หมายถึง สิ่งนี้และสิ่งนี้ไม่มีอยู่ในที่ไหน ๆ ว่างโดยประการทั้งปวง หลักศูนยตานี้ นักปราชญ์ชาวตะวันตกวินิจฉัยว่าเลื่อนมาจากหลักอนัตตมัน (อนัตตา) ที่ว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอตฺตา แต่ที่จะแปลศูนยตา ว่าศูนยส์น้อยอย่างสนิท คงไม่ได้^{๓๓} ว่าโดยลักษณะของศูนยตามี ๓ ประการคือ

^{๓๐} P.L.VAIDYA Edited, Llit-vistra, p. 9.

^{๓๑} แสง มนวิฑูร ผู้แปล. คัมภีร์ลลิตวิสตระ, หน้า ๑๐ – ๑๕.

^{๓๒} พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา) แปลเรียบเรียง. คัมภีร์มหายาน ลลิตวิสตร., หน้า ๓๑.

(๑) ปริกัลปิตะ เห็นสิ่งทั้งปวงเป็นของเที่ยง เห็นสิ่งทั้งปวงที่ไม่มีว่ามีว่าเป็นจริง เช่นเห็นเชือกว่าเป็นงู หรือเห็นสัตว์ทั้งปวงมีตัวตนเป็นของเที่ยง

(๒) ปรตันตระ ความรู้อันอาศัยสิ่งอื่นเปรียบเทียบ ซึ่งเป็นความรู้ไม่สู้ผิด แต่ว่าเป็นความรู้แคบโดยจำกัด เช่นเชื่อว่าเชือกมีจริง และงูมีจริง

(๓) ปรินิษปันนะ (ปรินิษปันน) ความรู้อันบริบูรณ์แท้จริง รู้แจ้งว่าสรรพสิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตน เป็นเพราะสังขารปรุงแต่งขึ้นเท่านั้น (เรื่องเดียวกัน, อ้างแล้ว)

นิกายสรวาสตีวาทมีแนวความคิดว่า “ทุกสิ่งมีอยู่จริง” โดยถือว่า ชั้น ๕ หรือธรรมทั้งปวงทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบันมีอยู่จริง เพราะเป็นไปสืบต่อ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน”^{๓๔} กล่าวโดยนัยให้กว้างขึ้นก็คือ นิกายสรวาสตีวาทเป็นฝ่ายสัจนิยม มองเห็นสภาวะธรรมทุกสิ่งเป็นของมีจริงไปหมด โดยถือว่าขึ้นชื่อว่าเป็นสภาวะแล้วจะต้องเป็นของมีอยู่เป็นคู่ด้วยตัวมันเอง ตลอดอดีต ปัจจุบัน อนาคต แต่พฤติกรรมของสภาวะธรรมเปลี่ยนแปลงไปได้ เปรียบเหมือนผืนผ้าผืนหนึ่ง เมื่อไปย้อมดำ เราก็เรียกว่า ผ้าน้ำดำ ผ้านั้นนั้นละจากสีขาวไปสู่ความดำ แต่ไม่ละจากความเป็นผ้าผืนเดียวกัน ฉะนั้น สภาวะธรรมมีชั้น ๕ ธาตุ อายตนะ ก็อาจมีพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปตามกาล แต่ไม่ละความเป็นชั้น ๕ ธาตุ อายตนะ ในตัวมันเอง ฉะนั้น ด้วยเหตุผลข้อนี้ นิกายสรวาสตีวาทจึงยืนยันว่า ชั้น ๕ ธาตุ อายตนะ ที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ล้วนดำรงอยู่มีอยู่^{๓๕} ถ้าเชื่อว่านิกายสรวาสตีวาทมีแนวคิดเช่นนี้แท้จริง และเชื่อว่าคัมภีร์ลลิตวิสตระเป็นผลงานของนิกายสรวาสตีวาทเช่นกัน ก็จะพบความขัดแย้งกันระหว่างแนวคิดที่ว่า “ทุกสิ่งมีอยู่จริง” กับแนวคิดเรื่องศูนฺยตา หรือความว่าง ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ลลิตวิสตระอย่างเด่นชัด

ในที่นี้จะได้ทำการสรุปประเด็นเรื่องความว่างในคัมภีร์ลลิตวิสตระ โดยจัดทำเป็นตารางเชิงวิเคราะห์ คำแปลตามต้นฉบับเดิม เพื่อสะดวกในการศึกษาค้นคว้าต่อไป

ตารางที่ ๑ โสลกที่ ๙๕ ในอัยยที่ ๑๓ แสดงนัยความว่างเรื่องสังขารไว้ดังนี้

ต้นฉบับภาษาสันสกฤต	คำแปลภาษาไทย
สัสการ อนินฺตย อรฺรฺวาทะ อามกฺุมโภปมา เกพนาตฺมกาละ ปฺรเกรก ยาจฺโิตปมาละ ปาศฺนุคโรปม ตาวกาลิกาทะ ๙๕ ^{๓๖}	สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน เพราะบาง มีแต่จะแตกเสียไป เหมือนหม้อดินที่ไม่ได้เผา คล้ายของที่ยืมเขามา เหมือนเมืองที่สร้างบนกองทรายจะดำรงอยู่ได้เพียงระยะเวลาสั้นเท่านั้น ฯ

^{๓๓} นาคะประทีป แปล. รัตนาวลี ของพระนาคารชุน. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๐.

^{๓๔} สมชัย กุศลจิตโต, พระมหา. พระพุทธศาสนา : นิกายสรวาสตีวาท., หน้า ๗.

^{๓๕} เสถียร โพธิ์นันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๑. (กรุงเทพมหานคร : สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๗๐.

^{๓๖} P.L.VAIDYA Edited, Llit-vistra, p. 125.

คำว่า สัสการ หรือจะเขียนว่า สัสการ แปลให้เป็นภาษาไทยยืมคำมาจากภาษาบาลีว่า “สังฆาร” จะใช้คำไทยตรง ๆ ไม่มี คำว่า “สังฆาร” นี้ หมายถึง สภาพที่ปัจจัยทั้งหลายปรุงแต่งขึ้น แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. อุปาทินนสังฆาร สังฆารที่กรรมยึดครองหรือเกาะกุม

๒. อนุปาทินนสังฆาร สังฆารที่กรรมไม่ยึดครองหรือเกาะกุม^{๓๗}

แบ่งเป็น ๓ ประเภท ก็มี คือ

๑. กายสังฆาร สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางกาย ได้แก่ กายสัญญาเจตนา คือ ความจงใจทางกาย

๒. วจิสสังฆาร สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางวาจา ได้แก่ วจิสสัญญาเจตนา คือ ความจงใจทางวาจา

๓. จิตตสังฆาร หรือ มโนสังฆาร สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ ได้แก่ มโนสัญญาเจตนา คือ ความจงใจทางใจ^{๓๘}

หรือแบ่งเป็น ๔ ประเภท ก็ได้ คือ

๑. สังฆตสังฆาร สังฆารคือสังฆตธรรม ได้แก่ สิ่งทั้งปวงที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง รูปธรรมก็ตาม นามธรรมก็ตาม ได้ในคำว่า อนิจจา วต สงขารา เป็นต้น

๒. อภิสังฆตสังฆาร สังฆารคือสิ่งที่กรรมแต่งขึ้น ได้แก่รูปธรรมก็ตาม นามธรรมก็ตามในภุมิ ๓ ที่เกิดแต่กรรม

๓. อภิสังฆรณสังฆาร สังฆารคือกรรมที่เป็นตัวการปรุงแต่ง ได้แก่ กุศลเจตนา และอกุศลเจตนาทั้งปวงในภุมิ ๓ ได้ในคำว่า สังฆารตามหลักปฏิจาสุมุขปาท

๔. ปโยคาสังฆาร สังฆารคือการประกอบความเพียร ได้แก่ กำลังความเพียรทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม^{๓๙}

จากเนื้อความในโคลกที่ ๙๕ อธิบายที่ ๑๓ นี้ ทำให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องความว่างในสังฆารทั้งหลาย เป็นสิ่งที่ไม่สามารถยึดถือเอาสาระอะไรได้เลย

ตารางที่ ๒ โคลกที่ ๙๗ ในอธิบายที่ ๑๓ แสดงนัยความว่างเรื่องสังฆารไว้ดังนี้

ต้นฉบับภาษาสันสกฤต	คำแปลภาษาไทย
สัสการ ปฐทีปอิจิต กษิปรอตุตตินิโรธธรรมิกะ อนวสฤติ มารุโตปมาะ	สังฆารทั้งหลาย เปรียบเหมือนเปลวไฟ เกิดขึ้น และดับไปรวดเร็วเป็นธรรมดา ไม่มีความมั่นคง อุปมาเช่นสายลม ไม่มีแก่นสาร เปราะบาง

^{๓๗} อ. อ.๓/๒๒๓, วิกงค อ. ๕๙๖ อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร ; บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, ๒๕๔๘, หน้า ๗๕.

^{๓๘} ม.มู ๑๒/๑๒๗/๙๙, ม.ม.๑๓/๘๘/๘๓, ส.นิ.๑๖/๑๖/๔, อภิ.วิ. ๓๕/๒๕๗/๑๘๑ อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). เล่มเดียวกัน. หน้า ๑๐๕.

^{๓๙} วิสุทธิ. ๓/๑๒๐ อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). เล่มเดียวกัน. หน้า ๑๔๒.

แผนปิณเฑาะ อसार ทุรพลาสะ ๙๗ ๔๐	เหมือนพองน้ำ ฯ
--	----------------

โคลกนี้แม้จะไม่มีคำว่า ศุนยะ แต่เนื้อความก็แสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องความว่างของสังขารทั้งหลาย เปรียบเหมือน เปลวไฟมีความเบาบาง อ่อนไหว ไม่มีรูปร่างที่เป็นตัวตน มองเห็นแต่จับต้องไม่ได้ ไม่มีแก่นนอน สายลมมีเพียงการรับรู้ว่ามี แต่ไม่มี ความคงที่ เลื่อนลอย ไปมีรูปร่างให้จับต้องได้เลย พองน้ำมีความเปราะบาง ไร้แก่นสาร หาความแน่นอนไม่ได้ ไม่มั่นคง ทุกสิ่งที่กล่าวมา เปลวไฟ สายลม และ พองน้ำ เกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปอย่างรวดเร็ว สังขารทั้งหลายก็เป็นเหมือนเช่นนั้น

ตารางที่ ๓ โคลกที่ ๙๘ ในอรรถายที่ ๑๓ แสดงนัยความว่างเรื่องสังขารไว้ดังนี้

ต้นฉบับภาษาสันสกฤต	คำแปลภาษาไทย
สัสการ นิรีห ศุนยกาสะ กทลีสกนุชสมา นิรีกษตะ มาโยปม นิตตโมหนา พาลอูลกปน อุกต มุขภูิวต ๙๕ ๔๑	สังขารทั้งหลาย ไม่มีอำนาจ ว่างเปล่า พิเคราะห์แล้วคล้ายตันทกล้วย ทำจิตให้ลุ่มหลง เหมือนการเล่นกล หรือคล้ายกำมือเปล่าหลอกเด็กให้หาย ฯ

ในโคลกนี้ปรากฏคำว่า ศุนยกาสะ มีความหมายว่า ว่างเปล่า เนื้อความในโคลกนี้ชี้ชัดว่า สังขารทั้งหลายมีความว่างเปล่า ไม่มีแก่นสารอะไร เหมือนตันทกล้วยไม่มีแก่นของเนื้อไม้ ใช้ประโยชน์อะไรที่เป็นความมั่นคงไม่ได้ หรือเหมือนกับการเล่นกล แสดงภาพมายาให้ดูเหมือนทุกอย่างมีอยู่ แต่เป็นเพียงการหลอกให้หลงใหลว่าทุกอย่างมีอยู่จริง การแสดงเช่นนี้หลอกได้ก็เพียงเด็กที่ยังไม่รู้เพียงสา แต่สำหรับคนที่มิปัญญา รู้อย่างแท้จริงแล้วไม่สามารถหลอกได้เลย

ตารางที่ ๔ โคลกที่ ๑๐๓ ในอรรถายที่ ๑๓ แสดงนัยความว่างเรื่องสังขารไว้ดังนี้

ต้นฉบับภาษาสันสกฤต	คำแปลภาษาไทย
สัสการ อวิททยปรตยยาสะ เต สัสกาเร น สนติ ตตตวตะ สัสการ อวิททย ไจว หิ ศุนย เอเก ปรกฤตนิรีหกาสะ ๑๐๓ ๔๒	สังขารทั้งหลาย มีอวิททยาเป็นปัจจัย ไม่มีความเป็นจริงแท้ในสังขาร แท้จริง สังขารและ อวิททยา มีสภาพเป็นศุนย์ มีลักษณะหนึ่งเดียว ไม่มีอยู่ตามปกติ ฯ

๔๐ P.L.VAIDYA Edited, Llit-vistra ,125.

๔๑ Ibid.

๔๒ Ibid.

คำว่า อวิชา ตรงกับคำว่า อวิชา สื่อความหมายของความไม่รู้ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ อวิชา ๔ และ อวิชา ๘

อวิชา ๔ คือ ความไม่รู้แจ้ง, ไม่รู้จริง ใน ๔ อย่าง ได้แก่

- ๑. ไม่รู้ในทุกข์
- ๒. ไม่รู้ในทุกขสมุทัย
- ๓. ไม่รู้ในทุกขนิโรธ
- ๔. ไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

สรุปก็คือ ไม่รู้ในอริยสัจ ๔^{๔๓}

อวิชา ๘ คือ ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ ดังกล่าวด้วย และไม่รู้อีก ๔ อย่าง ได้แก่

- ๕. ไม่รู้ในส่วนอดีต
- ๖. ไม่รู้ในส่วนอนาคต
- ๗. ไม่รู้ทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต
- ๘. ไม่รู้ในธรรมทั้งหลายที่อาศัยกันจึงเกิดมีขึ้นตามหลักอิทัปปัจจย

ตา^{๔๔}

ในโคลกนี้มีคำว่า ศูนย์ สื่อนัดถึงแนวคิดเรื่องความว่าง เพราะสังขารคือการปรุงแต่งขึ้นมาของความไม่รู้จริงเป็นเหตุที่ทำให้เกิดสังขาร เพราะสังขารทั้งหลายไม่มีความเป็นแก่นสารหรือจริงแท้แต่ประการใด มีลักษณะที่แท้จริงเพียงแค่อำนาจเดียว คือความไม่มีหรือความว่างเปล่านั้นเอง

ตารางที่ ๕ โคลกที่ ๑๐๔ ในอัยยที่ ๑๓ แสดงนัยความว่างเรื่องสังขารไว้ดังนี้

ต้นฉบับภาษาสันสกฤต	คำแปลภาษาไทย
<p>มูทราตปรติมูทร ทฤศยเต มูทรสักรานติ น โจปลภยเต น จ ตตฺร น โจว ศาศฺวโต เอว สัศฺการานุจเฉทศฺวตาး ๑๐๔ ^{๔๕}</p>	<p>มันปรากฏเป็นตัวพิมพ์ถอดจากแม่พิมพ์ พัน แม่พิมพ์แล้วจะไม่ได้อะไรเลย สังขารจะมีในอวิชานี้ นั้นหาไม่ และจะเที่ยงแท้ก็หาไม่ สังขารทั้งหลาย เที่ยงที่จะขาดศูนย์โดยแท้ ๆ</p>

ในโคลกนี้ไม่มีคำว่า ศูนย์ แต่ก็มีคำว่า อจเฉท ซึ่งมีความหมายว่า ขาดศูนย์ นัยเดียวกับคำว่า ศูนย์ อธิบายได้ว่า ที่เรามองเห็นว่าเป็นสังขารหรือรูปร่างต่าง ๆ นั้น เป็นเพียงแค่สิ่งที้ออกมาจากแม่พิมพ์ ตกแต่งให้เป็นรูปร่างตามที่จะให้เป็น เหมือนกับการก่ออิฐขึ้นมา ต้องการให้ก้อนอิฐมีลักษณะอย่างไร ก็สร้างแม่พิมพ์ขึ้นมาตามความคิด แล้วนำดินหรือปูนมาเทลงในแม่พิมพ์ ก็จะได้ก้อนอิฐตามลักษณะเหมือนแม่พิมพ์นั้น ๆ แต่ถ้าไม่มีแม่พิมพ์แล้ว ก้อนอิฐก็ไม่มีรูปร่างให้เห็นได้ แต่ถึงกระนั้น ก้อนอิฐแม้จะเกิดเป็นรูปร่างขึ้น ก็หาความเที่ยงแท้ทำอะไรไม่ได้ เพราะโดยแท้จริงแล้ว ไม่มีก้อนอิฐอยู่แล้วโดยความเป็นจริงแท้ดั้งเดิม

^{๔๓} ส.นิ. ๑๖/๑๗/๕, ส. สพ. ๑๘/๕๐๕/๓๑๕, อภิ. วิ. ๓๕/๒๕๖/๑๘๑ อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. หน้า ๑๕๘.

^{๔๔} อภิ. ส. ๓๔/๖๙๑/๒๗๓ ; ๗๑๒/๒๘๑ ; อภิ. วิ. ๓๕/๙๒๖/๔๙๐ อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). เล่มเดียวกัน. หน้า ๑๕๘.

^{๔๕} P.L.VAIDYA Edited, Llit-vistra, p. 126.

ตารางที่ ๖ โศลกที่ ๑๑๖ ในอัยยที่ ๑๓ แสดงนัยความว่างเรื่องสังขารไว้ดังนี้

ต้นฉบับภาษาสันสกฤต	คำแปลภาษาไทย
ตถ เหตุภี ปรตฺตเยภี จ สรวสฺสการคตฺ ปรวฺรตเต โยคี ปุณ ภูตทฺรศนาต ศุณฺย สฺสการ นิริหิ ปศฺยติ ๑๑๖ ^{๔๖}	สังขารทั้งหลาย เป็นไปตามเหตุและปัจจัย ท่านผู้บำเพ็ญเพียรมองเห็นสังขารเป็นความว่างเปล่า ไม่มีในโลกนี้ เพราะมองเห็นตามความเป็นจริง ฯ

ในโศลกนี้มีคำว่า ศุณฺย ปรากฏให้เห็นถึงแนวคิดของผู้ประพันธ์คัมภีร์ลิลิตวิสูตรอย่างชัดเจน การที่เรามองเห็นสิ่งต่าง ๆ ว่าเป็นรูปร่างอย่างโน้นอย่างนี้ เพราะเป็นไปตามเหตุและปัจจัยที่ปรุงแต่งให้เป็นเช่นนั้น คนที่มีสติปัญญาอย่างแท้จริง จะมองเห็นสิ่งต่าง ๆ เป็นเพียงความว่างเปล่า ไม่มีอยู่จริง แต่คนที่ไม่มีความสติปัญญาอย่างแท้จริง ก็จะมองอย่างตรงกันข้าม ถึงกระนั้น โดยที่สุดแล้ว ทุกสิ่งทุกอย่างก็ต้องสูญสลายไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ตารางที่ ๗ โศลกที่ ๑๑๗ ในอัยยที่ ๑๓ แสดงนัยความว่างเรื่องขันธ อายตนะ และธาตุไว้ดังนี้

ต้นฉบับภาษาสันสกฤต	คำแปลภาษาไทย
สฺกนชฺยตนาณี ธาตวะ ศุณฺย อชฺยตมิก ศุณฺย พาหฺยกาหะ สฺตตฺวาตมวิวิกฺตมฺนาลยา ธฺรฺมาภาตสฺวภาวลกฺษณะ ๑๑๗ ^{๔๗}	ขันธ อายตนะ ธาตุ ทั้งหลาย ศุณฺยทั้งภายใน ศุณฺยทั้งภายนอก ศุณฺยจากความเป็นสัตว์ จากความเป็นตัวตน ปราศจากที่อยู่อาศัย มีลักษณะ เป็นสภาพทรงไว้ มีสภาพเหมือนอากาศ ฯ

คำว่า ขันธ หมายถึง กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม ๕ หมวด ที่ประชุมกัน อย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต ได้แก่

๑. รูปขันธ กองรูป ร่างกาย คุณสมบัติต่าง ๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย
๒. เวทนาขันธ กองเวทนา ส่วนที่เป็นการเสวยอารมณ์
๓. สัญญาขันธ กองสัญญา ส่วนที่เป็นความกำหนดหมายให้จำอารมณ์นั้น
๔. สังขารขันธ กองสังขาร ส่วนที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ คุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศล อุกุศล อภัยากฤต
๕. วิญญาณขันธ กองวิญญาณ ส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ ความรู้อารมณ์ทางอายตนะทั้ง ๖ มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น^{๔๘}

^{๔๖} Ibid, p. 128.^{๔๗} Ibid.^{๔๘} ส.ข.๑๗/๙๕/๕๘ ; อภ.วิ.๓๕/๑/๑ อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. หน้า ๑๖๓.

คำว่า อายตนะ หมายถึง ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ มีอยู่ ๒ ฝ่าย คือ อายตนะภายใน และ อายตนะภายนอก

อายตนะภายใน แตนต่อความรู้ภายใน มี ๖ อย่าง คือ

๑. จักขุ	ตา	๒. โสตะหู	
๓. ชานะ	จมูก	๔. ชิวหา	ลิ้น
๕. กาย	กาย	๖. มโน	ใจ (ที.ปา.๑๑/๓๐๔/๒๕๕ ; ม.อุ.๑๔/๖๑๙/๔๐๐

; อภิ.วิ.๓๕/๙๙/๘๕ อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). ๒๕๔๘ : ๒๐๓)

อายตนะภายนอก แตนต่อความรู้ภายนอก มี ๖ อย่าง คือ

๑. รูปะ	รูป	๒. สัททะ	เสียง
๓. คันธะ	กลิ่น	๔. รสชะ	รส
๕. โภภุญัพพะ	สัมผัสทางกาย	๖. ธรรมารมณ	อารมณ์ที่เกิดกับใจ ^{๔๙}

คำว่า ธาตุ สิ่งที่ทรงสภาวะของตนอยู่เอง คือมีอยู่โดยธรรมดา เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีอดีต มิใช่สัตว์ มิใช่ชีวะ ได้แก่

๑. ปฐวีธาตุ ธาตุดิน คือ ธาตุที่มีลักษณะแข็งแข็ง ภายในตัวก็มี ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่เป็นภายใน ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือสิ่งอื่นใดก็ตามในตัว ที่มีลักษณะแข็งแข็ง เป็นต้น

๒. อาโปธาตุ ธาตุน้ำ คือ ธาตุที่มีลักษณะเอิบอาบ ภายในตัวก็มี ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่เป็นภายใน ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร หรือสิ่งอื่นใดก็ตามในตัว ที่มีลักษณะเอิบอาบ เป็นต้น

๓. เตโชธาตุ ธาตุไฟ คือ ธาตุที่มีลักษณะร้อน ภายในตัวก็มี ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่เป็นภายใน ได้แก่ ไฟที่ยังภายในอบอุ่น ไฟที่ยังภายในให้ทรุดโทรม ไฟที่ยังภายในให้กระวนกระวาย ไฟที่ยังอาหารให้ย่อย หรือสิ่งอื่นใดก็ตามในตัว ที่มีลักษณะร้อน เป็นต้น

๔. วาโยธาตุ ธาตุลม คือ ธาตุที่มีลักษณะพัดผันเคลื่อนตึง ภายในตัวก็มี ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่เป็นภายใน ได้แก่ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมชานไปตามตัว ลมหายใจ หรือสิ่งอื่นใดก็ตามในตัว ที่มีลักษณะพัดผันไป เป็นต้น^{๕๐}

^{๔๙} ที.ปา.๑๑/๓๐๔/๒๕๕ ; ม.อุ.๑๔/๖๑๙/๔๐๐ ; อภิ.วิ.๓๕/๙๙/๘๕ อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). เล่มเดียวกัน. หน้า ๒๐๓.

^{๕๐} ที.ม.๑๐/๒๗๘/๓๒๙ ; ม.ม.๑๒/๓๔๒/๓๕๐ ; ม.อุ.๑๔/๖๘๔-๗/๔๓๗ ; วิสุทธิต.๒/๑๖๑ อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). เล่มเดียวกัน. หน้า ๑๑๘.

ทุกสิ่งไม่ว่าจะเป็นขันธ อายตนะ และธาตุ ล้วนเป็นสิ่งที่ว่างเปล่า ไม่มีตัวตนให้จับต้องได้ อาศัยอยู่ก็ไม่ได้ เพราะมีสภาพเป็นเพียงเหมือนอากาศ มีอยู่ก็คือไม่มี จะว่าไม่มีก็ไม่ได้ ครั้นจะว่ามีอยู่ก็ไม่ใช่อีก เพราะมันศูนย์จากความเป็นตัวตนนั่นเอง

ตารางที่ ๘ โศลกที่ ๔๖ ในอัยยที่ ๑๕ แสดงนัยความว่างเรื่องกามทั้งหลายไว้ดังนี้

ต้นฉบับภาษาสันสกฤต	คำแปลภาษาไทย
<p>สัฎฺฐตา จปลจล'นิตย เมฆะ สมา วิทฺยุภี สทฺฤตาสะ โอสพิณฑุปมา ริกตตุจฺฉา อสรา อนาคตมา จ ศูนย์สว ภาวา อิมะ สรวสสะ ๔๖ ^{๕๑}</p>	<p>กามทั้งหลาย เป็นของไม่มั่นคงไหวหวั่นอยู่เป็น นิตย เสมอด้วยเมฆ เช่นเดียวกับฟ้าแลบ อุปมา เหมือนหยดน้ำบนเหล็กแดง ว่างเปล่า ไม่มีสาระ ไม่ มีตน และกามทั้งหลายเหล่านี้มีสภาพศูนย์โดย ประการทั้งปวง ฯ</p>

คำว่า กาม หมายถึง ส่วนที่น่าใคร่ น่าปรารถนา มี ๕ อย่าง ได้แก่

๑. รูป รูป ๒. สัททะ เสียง ๓. คันธะกลิ่น
๔. รส รส ๕. โภกฺขุภวะ สัมผัสทางกาย

ก้อนเมฆแม้จะมองเห็นเป็นรูปร่างต่าง ๆ นานา แม้ก็จะไม่ความแน่นอน และรูปร่างที่แท้จริงของก้อนเมฆก็ไม่มี ฟ้าแลบ แม้จะมองเห็นเป็นรูปร่างเส้นสายต่าง ๆ แต่ก็ไม่มี ความคงแท้แน่นอน สัมผัสไม่ได้ เกิดขึ้นตั้งอยู่รวดเร็วมาก หยดน้ำ มีลักษณะทรงก้อนกลมใส เปราะบาง มีเพียงเล็กน้อย เมื่อหยดลงบนแผ่นเหล็กที่ร้อนระอุ หยดน้ำนั้นก็หายไปตามฉับพลัน รวดเร็ว ไม่มีอะไรให้เห็นเป็นร่องรอยได้อีก

กามทั้งหลาย มีอุปมาเหมือน ก้อนเมฆ ฟ้าแลบ และหยดน้ำ ไม่มีแก่นสารอะไรให้ยึดถือได้เลย เพราะที่สุดแล้วก็กลายเป็นสภาพว่างเปล่าทุกประการ

ตารางที่ ๙ โศลกที่ ๑๘๔ ในอัยยที่ ๒๑ แสดงนัยความว่างเรื่องอายตนะต่าง ๆ ไว้ดังนี้

ต้นฉบับภาษาสันสกฤต	คำแปลภาษาไทย
<p>ทฺฤชฺฐวา วิการวิกฤตา นมุเจสฺตุ เสนา มายากฤตฺ จ ยถ เปรุภษติ ศุทฺธสฺตตวะ ไนวาตฺร มารุ น พลัน ชคนน จาตฺมา อุทจฺนทรฺรูปสทฺฤโต ภฺรมติ ตฺริโลกะ ๑๘๓ ^{๕๒}</p>	<p>ตาไม่ใช่หญิงชายและไม่ใช่ตัวตน หู จมูก ลิ้น และ กาย ก็เช่นเดียวกัน(ไม่ใช่ตัวตน) ตัวตนศูนย์ทั้ง ภายในและภายนอก ธรรมเหล่านี้อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ล่วงพ้นผู้ทำและผู้รับรู้ ฯ</p>

โศลกนี้สื่อให้เห็นถึงแนวคิดของนิกายสรวาสตีวาท ผู้เป็นเจ้าของผลงานลิลิตวิสตระนี้อย่างชัดเจน อวัยวะที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ไม่มีการกำหนดว่าเป็นหญิงหรือชาย เพราะเป็นเพียง

^{๕๑} P.L.VAIDYA Edited, Llit-vistra, p. 154.

^{๕๒} Ibid, p. 247.

ส่วนประกอบขึ้นมาตามเหตุและปัจจัยที่ปรุงแต่ง เมื่อจะยึดถือให้มันก็ไม่มีความเที่ยงแท้แน่นอน ทุกสิ่งก็ต้อง
ศูนย์ไปทั้งหมด

ตารางที่ ๑๐ โศลกที่ ๑๘๕ ในอธยายที่ ๒๑ แสดงนัยความว่างเรื่องสภาวะธรรมทั้งหลายไว้ดังนี้

ต้นฉบับภาษาสันสกฤต	คำแปลภาษาไทย
โส สตยวากยมกโรตสท สตยวาทิ เยเนท สตยวจนนิม ศูนย์ ธรรมาเช เย เกจิ เสามย วินเย อนุกุกษปุกษาชะ เต ศสตร ปาณิษุ นิรักชิษุ ปุษยทามา ๑๘๕ ^{๕๓}	เรานั้นกระทำวาจาให้เป็นจริง พุดจริง ทุกเมื่อ ซึ่ง ธรรมเหล่านี้อันเป็นสภาพศูนย์ในโลกนี้ตามคำจริง คนเหล่าใด มีความสุภาพเป็นฝ่ายประพฤติดตามใน วินัย คนเหล่านั้นเห็นอาวุธในมือ (ผู้อื่น) เหมือน พวงมาลัย ๆ

คำว่า เรา ในที่นี้ หมายถึง พระพุทธเจ้า พระองค์ได้ตรัสถึงสิ่งที่เป็นจริงโดยสูงสุด ตรัสเช่นใด ทรง
ทำได้เช่นนั้น

คำว่า ธรรม ในที่นี้ หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นปรากฏอยู่ในโลกนี้ ล้วนเป็นสภาพศูนย์เปล่า
อย่างแท้จริง แต่ไม่ใช่ทุกคนจะมองเห็นเช่นนั้นได้ เฉพาะคนที่มีสติปัญญาอันบริสุทธิ์และดำเนินชีวิตตาม
พระพุทธเจ้าเท่านั้น จึงจะเป็นผู้มองเห็นสรรพสิ่งเป็นสภาพว่างเปล่าได้ คนที่ฝึกฝนจิตอย่างดีแล้ว จะ
ประกอบไปด้วยเมตตาธรรม แม้จะมีผู้คิดมั่งร้าย เขาก็จะไม่คิดโกรธตอบ กลับหาวิธีประนีประนอม จนทำ
ให้ผู้คิดร้ายต่อเขา กลายมาเป็นคนที่รักและชื่นชมในที่สุด

ตารางที่ ๑๑ โศลกที่ ๕๖ ในอธยายที่ ๒๔ แสดงนัยความว่างเรื่องสังขารไว้ดังนี้

ต้นฉบับภาษาสันสกฤต	คำแปลภาษาไทย
อิท ตนมยานุพุทธุ ประตีตยสมุทาคคฺ ชคจฺฉุนยม จิตเตกษณเณ'นุยาตฺ มริจิกนธรวปุรตุลยม ๕๖ ^{๕๔}	ความศูนย์ของโลกมาถึงแล้วโดยทุกสิ่งทุกอย่าง อาศัยปรตัยเกิดขึ้น ติดตามดูในจิต เหมือนบุรีของ คนธรรพ์ในพยับแดด ความศุนย์นั้นตลาคตตรัสรู้ แล้วที่จ้วนแห่งแผ่นดินนี้ ๆ

คำว่า ศุนยะ ในโศลกนี้ ใช้เป็นบทประธาน เพื่อยืนยันความคิดเรื่องความว่างอย่างหนักแน่น
เริ่มแรกนั้นโลกนี้ก็ไม่มีอะไรอยู่แล้ว แต่เพราะเหตุปัจจัยต่าง ๆ จึงทำให้ทุกอย่างดูเหมือนว่า เกิดมีขึ้นมา
อุปมาเหมือนเมืองของคนธรรพ์ในพยับแดด ซึ่งไม่มีอยู่จริง ๆ เป็นเพียงภาพหลอกตาในขณะที่อยู่ไกล ๆ ครั้น
พอเข้าไปใกล้ พยับแดดก็หายไป เรื่องความศุนย์หรือความว่างนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อย่างถ่องแท้แล้วแต่
เริ่มแรกในวันตรัสรู้เลยทีเดียว

^{๕๓} Ibid.

^{๕๔} Ibid, p. 273.

ตารางที่ ๑๒ โศลกที่ ๒๓ ในอัยยที่ ๒๖ แสดงถึงแนวคิดคิดเรื่องความว่างในคัมภีร์ลลิตวิสตระอย่างชัดเจน ดังนี้

ต้นฉบับภาษาสันสกฤต	คำแปลภาษาไทย
<p>พหุกลปสหสฺร สฺตึกษิตฺตฺวํ คฺุณยตตฺตวํ สฺถิตา สมฺทานิตฺตฺวํ ธรรมชฺ ุภชฺชฺ ุชานิตฺตฺวํ สฺตตฺตวํจรี ชนตา อีย วุยธิตฺเตภฺ ุอุปหฺรุตฺ ุเกลศคฺไณะ ชินไวทย ปรโมจย วรุตย ธรรมจกรวรม ๒๓ ^{๕๕}</p>	<p>พระองค์ทรงศึกษาในคฺุณยตตฺตวํ มาหลายพัน ใกล้เคียงเป็นอย่างดี ดำรงอยู่แล้ว พระองค์นำมาซึ่งธรรม และยา พระองค์รู้ความประพฤติของสัตว์ทั้งหลาย ประชุมชนเหล่านี้ถูกพยาธิตั้งร้อยอย่างคือหมู่เกลศ ทั้งหมดเข้าไปเบียดเบียน ข้าแต่พระชินผู้เป็น นายแพทย์ ขอพระองค์โปรดปลดเปลื้อง จงหมุ จักรคือธรรมอันประเสริฐ ฯ</p>

เรื่องคฺุณยตตฺตวํ เป็นปรัชญาที่ว่าด้วยความคฺุณย หรือความคฺุณยซึ่งเป็นความจริงอันถ่องแท้ เป็นแนวคิดเหมือนนิกายคฺุณยวาท พระพุทธเจ้าเมื่อยังเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ ได้ทรงบำเพ็ญบารมีธรรมมานานับการ และได้ทรงศึกษาเข้าใจในหลักเรื่องความว่างเป็นอย่างนี้ พระองค์ได้ทรงสะสมภูมิปัญญาธรรมมาตลอดทุกภพชาติ เหมือนดังว่าได้ทรงเก็บตัวยาคที่มีคุณสมบัติอย่างดีเยี่ยม ไว้คอยรักษาผู้คนทั่วไป เพราะคนทั่วไปต่างถูกโรครภัยคือกิเลสต่าง ๆ เล่นงานตลอดเวลา พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเหมือนหมอรักษาโรค จึงทรงใช้ธรรมคือยารักษาผู้คนที่โดยกิเลสต่าง ๆ ทำร้ายได้อย่างชาญฉลาด ก็คือการประกาศพระสัทธรรมอันบริสุทธิ์ให้ผู้คนทั่วไป ได้ใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง ไม่นอกกิเลสทำร้ายนั่นเอง

ตารางที่ ๑๓ โศลกที่ ๕๓ ในอัยยที่ ๒๖ แสดงนัยความว่างเรื่องสังขารไว้ดังนี้

ต้นฉบับภาษาสันสกฤต	คำแปลภาษาไทย
<p>อนาลยํ นิชฺปรปฺลยํ อนฺตฺปาทมสํภวํ วิวิกตํ ปรกฤตํคฺุณยํ ธรรมจกรํ ปรวฺรตฺติตม ๕๓ ^{๕๖}</p>	<p>จักรคือธรรม ซึ่งตถาคตหมุแล้ว ไม่อยู่เป็นที่ ไม่มี ปัญจธรรม (ธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ) ไม่มีความ อุปติ ไม่มีแดนเกิด โดดเดี่ยว มีปกติคฺุณย ฯ</p>

ความหมายของโศลกนี้ เป็นการอธิบายถึงลักษณะของพระธรรมจักร หรือพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า มีความยึดหยุ่นไม่ยึดตัวอยู่กับที่ ไม่มีกิเลสที่เป็นตัวการทำให้คิดปรุงแต่งยึดเยื้อพิศดาร (ปัญญาธรรมมี ๓ อย่าง คือ ตณฺหา (ความทะยานอยาก) ทิฏฐิ (ความคิดเห็น) และ มานะ (ความถือตัว)^{๕๗} ไม่ใช่เป็นที่ทำให้เกิด ไม่มีแหล่งที่ทำให้เกิด มีสภาวะเพียงหนึ่งเดียว มีความว่างเป็นปกติ เป็นการเน้นย้ำให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องความว่างของนิกายสรวาสตีวาท ผู้เป็นเจ้าของผลงานคัมภีร์ลลิตวิสตระอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

^{๕๕} Ibid, p. 301.

^{๕๖} Ibid, p. 313.

^{๕๗} ขุ.ม.๒๙/๕๐๕/๓๓๗ ; อภ.วิ.๓๕/๑๐๓๔/๕๓๐ ; เนตติ.๕๖-๕๗ อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต).

สรุป

จากการศึกษาเรื่อง แนวคิดเรื่องความว่างในคัมภีร์ลลิตวิสตระ ทำให้ทราบว่า นิกายสรวาสตีวาทผู้เป็นเจ้าของผลงานคัมภีร์ลลิตวิสตระ เป็นนิกายที่แยกตัวมาจากเถรวาทเดิม ไม่ใช่ฝ่ายนิกายมหายาน แต่ด้วยแนวความคิดในการอธิบายธรรมะที่ผิดแผกไปจากนิกายเถรวาทเดิมบ้าง จึงอาจเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดนิกายมหายานในกาลต่อมาก็เป็นได้ จากที่เคยเข้าใจว่า นิกายสรวาสตีวาทนี้เชื่อว่าทุกสิ่งมีอยู่จริง ตามรูปศัพท์คือ สรว + อสตี + วาท หมายถึง มีความเชื่อว่า “ชั้น ๕ หรือธรรมทั้งปวง ทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน มีอยู่จริง เพราะความเป็นไปสืบทอดเป็นปัจจัยแก่กันและกัน”^{๕๘} ซึ่งขัดแย้งกับแนวคิดกับนิกายเถรวาทที่ปรากฏข้อความในคัมภีร์กถาวัตถุว่า “ชั้น ๕ ปรากฏเป็นจริงเฉพาะในปัจจุบันเท่านั้น เพราะชั้น ๕ ในอดีตได้ดับไปแล้ว และชั้น ๕ ในอนาคตยังไม่เกิดขึ้นเลย”^{๕๙} แต่ที่ดูจะแตกต่างจากนิกายเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญ คือแนวคิดเรื่องความว่างของสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นในโลกนี้

ในที่นี้ขอสรุปแนวคิดเรื่อง “ความว่าง” ที่ได้ศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์ลลิตวิสตระไว้ย่อ ๆ ว่า มีนัยเรื่องความว่างสรุปได้ ๔ นัย คือ

๑. ว่างจากความเป็นสัตว์ บุคคล
๒. ว่างจากกิเลส หรือว่างจากสังขาร
๓. ว่างเพราะพิจารณาความเป็นอนัตตา
๔. ว่างโดยกำหนดให้เป็นอารมณ์ของจิตในการเจริญสมาบัติ

แต่ในคัมภีร์ลลิตวิสตระได้กล่าวถึงเรื่องความว่างไว้มากกว่านี้ โดยสรุปได้ ๗ นัย คือ

๑. ว่างเพราะสรรพสิ่งไม่มีทั้งลักษณะแห่งปัจเจกภาวะและสามัญภาวะ
๒. ว่างเพราะสรรพสิ่งปราศจากสวภาวะ
๓. ว่างเพราะชั้นทั้งหลายคือนิพพาน ไม่มีการปรับเปลี่ยนชั้นหรือการกระทำสิ่งใด ๆ ต่อชั้น
๔. ว่างเพราะชั้นทั้งหลายว่างจากอตตตา
๕. ว่างเพราะสรรพสิ่งเป็นสิ่งที่ทำนายไม่ได้
๖. ว่างเพราะรู้แจ้งด้วยอริยญาณ คือรู้แจ้งภายในโดยอาศัยอริยญาณ
๗. ว่างเพราะสิ่งนี้และสิ่งนี้ไม่มีอยู่ในที่ไหน ๆ ว่างโดยประการทั้งปวง

แม้จะไม่อาจสรุปได้ชัดเจนว่า ใครเป็นผู้ประพันธ์คัมภีร์ลลิตวิสตระ ถึงกระนั้นก็มีข้อสันนิษฐานให้เชื่อได้ว่า คัมภีร์ลลิตวิสตระเป็นผลงานของนิกายสรวาสตีวาท ในยุคสมัยต้น ๆ ของนิกายสรวาสตีวาทมีนักปราชญ์ของนิกายนี้ เช่น พระปารศวะ พระอัสวโฆษ เป็นต้น โดยเฉพาะยุคสมัยของอัสวโฆษเชื่อกันว่าทำนอยู่ร่วมสมัยเดียวกับ พระเจ้ากนิษกะมหาราช แห่งราชวงศ์กุษาณ อยู่ในช่วง พ.ศ.๖๒๑-๖๔๔ โดยเชื่อว่า

^{๕๘} สมชัย กุศลจิตโต, พระมหา. พระพุทธศาสนา : นิกายสรวาสตีวาท, หน้า ๗.

^{๕๙} อภิ.วิ (ภาษาไทย) ๓๗/๒๕๑/๑๐๙.

ท่านมีอายุมากกว่าพระเจ้ากนิชกะ คือ ช่วง พ.ศ. ๖๐๘-๖๙๓^{๖๐} ท่านเป็นนักกวี นักละคร และนักปราชญ์ที่มีชื่อเสียงอย่างมาก

สิ่งที่น่าศึกษาอย่างยิ่งคือ แนวคิดเรื่องความว่างหรือศูนยตา ของนิกายสรวาสตีวาท ตามที่ปรากฏใน คัมภีร์ลลิตวิสตระ ได้มีผู้สืบทอดแนวคิดนี้ต่อมา จนมีชื่อเสียงโด่งดัง อย่างเช่น พระนาคคารชุน ซึ่งเกิดภายหลังพระอศฺวโฆษประมาณร้อยปี โดยมีผู้สันนิษฐานว่าอยู่ในช่วงสมัย พ.ศ.๗๐๐^{๖๑} และต่อมาได้ตั้งนิกาย มารยมิถ อธิบายแนวคิดเรื่องศูนยตา เพื่ออธิบายหลักอนัตตา อย่างเป็นปรัชญาล้วน ๆ โดยไม่พูดถึงเรื่องเวียนว่ายตายเกิด ไม่พูดถึงนรก สวรรค์ พูดถึงแต่ในเรื่องปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

๑. ภาษาไทย

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. **ปีที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาในประเทศต่าง ๆ**. นิตยสารไทย-ภารต ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๓๓.

จำนงค์ ทองประเสริฐ ผู้แปล. **บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย ภาค ๑**. กรุงเทพมหานคร ; ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๒.เซอร์เอวิน อาร์โนลด์. **ประทีปแห่งทวีปเอเชีย**. แปลโดย เจ้าศักดิ์ประเสริฐ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๐๓ พิมพ์ในงานศพคุณแม่บุญนาถ สถาวระ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๓.

ธนิต อยู่โพธิ์. **ความเป็นบัณฑิตของศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร เปரியญ และพระภิกษุสงฆ์สมัยสุโขทัยสวดเจ็ดตำนานหรือไม่**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๑๗ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร เปரியญ ๒๐ เมษายน ๒๕๑๗.

ธรรมกิตติวงศ์, พระ. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร ; สำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๕๐.

ธรรมรักขิต (เอื้อน เล่งเจริญ). **พระพุทธศาสนา : ศาสนาแห่งปัญญา**. กรุงเทพมหานคร : รวมสาส์น, ๒๕๓๗.

นาคะประทีป แปล. **รัตนาวลี ของพระนาคคารชุน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

^{๖๐} แหล่งที่มา: [ออนไลน์].

<http://www.pantown.com/group.php?display=content&id=43359&name=content10&area=3> [เข้าถึงข้อมูล ๒๙ เมษายน ๒๕๖๐].

^{๖๑} นาคะประทีป แปล. **รัตนาวลี ของพระนาคคารชุน**. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๐.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์.

กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.

ปฐมพงษ์ งามล้วน, พระมหา. ประวัติภาษาบาลี ความเป็นมาและที่สัมพันธ์กับภาษาปรากฏและ
สันสกฤต. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์. การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาษาสันสกฤตในคัมภีร์ลลิตวิสตระ อัยยาศัย ๑-๔.
วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๖.

พรหมคุณากรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พระ. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร ;
บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, ๒๕๔๘.

พระพิณจวรรณการ (แสง ศาลิตุล) ผู้แปล. ลลิตวิสตระ : ปฐมสมโพธิฝ่ายมหายาน. ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์,
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๖ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาจำ
แสนยบดีศรีบริบาล (ชิต สุนทรวร).

รินฤทัย สัจจพันธ์. อิทธิพลวรรณกรรมต่างประเทศในวรรณกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, ๒๕๒๔.

วิสุทธ์ บุษยกุล. วิสุทธนิพนธ์. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๐.

ศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา), พระ. แปลเรียบเรียง. คัมภีร์มหายาน ลังกาวดารสูตร.
(พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

เสถียร โพธิ์นันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๑. กรุงเทพมหานคร : สภา
การศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

แสง มนวิฑูร ผู้แปล. คัมภีร์ลลิตวิสตระ. พระนคร ; ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๑๒.

๒. ภาษาอังกฤษ

C. Kunban Raja. *Survey of Sanskrit Literature*. Bombay: Bharatina Vidna Bhavan, 1962.

Maurice Winternitz. *History of Indian Literature*, Delhi: Motilal Banarasisidass, 1988.

P.E. De Foucaux Trans. *LE LALITAVISTARA*. Paris: Les Deux Oceans, 1988.

P.L.VAIDYA Edited. *Llit-vistra*. The Mithila Institute of Post-Graduate studies and research in
Sanskrit learning Darbhanga, 1958.

๓. ข้อมูลเว็บไซต์

<http://www.pantown.com/group.php?display=content&id=43359&name=content10&area=3>

[เข้าถึงข้อมูล ๒๙ เมษายน ๒๕๖๐].